

PRIREDIO
DŽON DŽULIJUS NORIČ

VELIKI GRADOVI KROZ ISTORIJU

OD MESOPOTAMIJE DO MEGAPOLISA – PORTRET
SVETSKE CIVILIZACIJE SA 51 ILUSTRACIJOM

Prevela
Milica Cvetković

■ Laguna ■

Naslov originala

EDITED BY

John Julius Norwich

THE GREAT CITIES IN HISTORY

The Great Cities in History © 2009 Thames & Hudson Ltd.
Translation copyright © 2019 za srpsko izdanje, LAGUNA

*Posvećeno Moli,
koja je obavila veliki deo posla*

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

SADRŽAJ

Od Mesopotamije do megalopolisa

DŽON DŽULIJUS NORIČ 12

Drevni svet

URUK

Prvi grad na svetu

MARGARET VAN ES 19

MOHENDŽO DARO

Misterije indijske civilizacije

ROBIN KANINGAM 22

MEMFIS

Ravnoteža dve zemlje

IJAN ŠO 23

TEBA

Srce egipatskog zlatnog doba

BIL MENLI 29

HATUŠA

Utvrđenje Hetitskog carstva

TREVOR BRAJS 35

VAVILON

Navuhodonosor i viseći vrtovi

DŽOUN OUTS 39

NINIVA

Palate i hramovi asirskih kraljeva

DŽULIJAN RID 43

KARTAGINA

Feničanski i rimski gradovi

HENRI HERST 47

ATINA

Kolevka demokratije

BETANI HJUZ 50

LINCI

Gradovi Zaraćenih država Kine

V. DŽ. F. DŽENER 56

ALEKSANDRIJA Grčka prestonica Egipta ALAN B. LOJD 60	ČANGAN Prestonica Kine dinastije Tang VIKTOR K. SJUNG 105
MEROE Kraljevski grad Nubije ROBERT MORKOT 65	BAGDAD i abasidski kalifi DORIS BERENS ABUZIF 110
JERUSALIM Grad utemeljen na veri MARTIN GUDMAN 68	KORDOBA Sjajna prestonica Mavarske Španije DORIS BERENS ABUZIF 115
RIM Avgustov grad od kamena NAJDŽEL POLARD 72	Srednjovekovni svet
Prvi milenijum nove ere	ANGKOR Kmerski grad slave MAJKL D. KOU 123
TEOTIVAKAN Gde teku vreme i voda SUZAN TOBI EVANS 81	PALERMO Normanski dragulj Sredozemlja DŽON DŽULIJUS NORIČ 127
TIKAL Retorta majanske civilizacije SAJMON MARTIN 87	KAIRO Centar islamske civilizacije DORIS BERENS ABUZIF 132
KONSTANTINOPOLJ Hrišćanska prestonica na istoku DŽON DŽULIJUS NORIČ 92	SAMARKAND Tamerlanov izabrani grad KOLIN TJUBRON 137
MEKA Islamski sveti grad DORIS BERENS ABUZIF 97	PARIZ Vrhunac gotičke arhitekture KRIS DŽOUNS 142
DAMASK Raskošni grada u oazi BARNABI RODŽERSON 100	LIBEK i gradovi Hanzeatskog saveza VILIJAM L. URBAN 147

KRAKOV Renesansni grad severa ADAM ZMOJSKI 151	ISTANBUL Sultanski grad DŽEJSON GUDVIN 195
VENECIJA Gospodarica Mediterana DŽON DŽULIJUS NORIČ 156	AGRA Grad Tadž Mahala EBA KOH 200
FIRENCA Veličanstvenost Medičija ČARLS FICROJ 161	ISFAHAN Šah Abaz i Safavidsko carstvo STIVEN P. BLEJK 206
BENIN Zapadnoafrički grad predaka PATRIK DARLING 166	PEKING i Zabranjeni grad FRANSIS VUD 211
TIMBUKTU Grad u pesku BARNABI RODŽERSON 170	KJOTO Vrtovi uživanja i crvene palate LESLI DAUNER 220
KUSKO Carski grad Inka BRAJAN S. BAUER 174	PRAG Grad čarolije Rudolfa II KOLIN EJMERI 225
TENOČTITLAN Astečki grad u jezeru SUZAN TOBI EVANS 178	AMSTERDAM i Holandska republika SAJMON ŠAMA
Rani savremeni svet	MEKSIKO SITI Utopija u Novom svetu FELIPE FERNANDEZ ARMESTO 231
LISABON u doba otkrića MALIN NJUIT 185	LONDON Od renesanse do restauracije A. N. VILSON 235
RIM i renesansa pontifikata ČARLS FICROJ 190	STOKHOLM i Švedsko baltičko carstvo ČARLS FICROJ 240

DABLIN

i džordžijanska elegancija
TOMAS PAKENAM 244

KOPENHAGEN

i nordijski neoklasicizam
KOLIN EJMERI 249

SANKT PETERBURG

Ruski prozor ka Zapadu
KOLIN EJMERI 252

BEČ

i habzburški carevi
MIŠA GLENI 256

EDINBURG

i škotsko prosvetiteljstvo
MAGNUS LINKLEJTER 261

Doba savremenog grada**MOSKVA**

Prestonica bez dvora
ORLANDO FIGES 266

PARIZ

u vreme Napoleona III i
barona Osmana
FILIP MANSEL 272

LONDON

od kraljice Viktorije do
„Velikog praska“
E. N. VILSON 277

BUDIMPEŠTA

Premošćavanje Dunava
MIŠA GLENI 283

MONTREAL

Prkos koji je stvorio Kanadu
RORI MAKLIN 287

VAŠINGTON

Ideologija koja se vidi
SAJMON ŠAMA 291

BARSELONA

Katalonski feniks
FELIPE FERNANDEZ
ARMESTO 296

NJU DELHI

Simbol u kamenu
DŽEJN RIDLI 301

BERLIN

Igra na rubu vulkana
RORI MAKLIN 306

ČIKAGO

Motor Amerike
DŽEJMS KUNO 311

LOS ANĐELES

Kultura imaginacije
KEVIN STAR 318

BUENOS AJRES

Grad večitog obećanja
FELIPE FERNANDEZ
ARMESTO 325

SINGAPUR

Lavlji grad
DŽON KEJ 328

NJUJORK

Izgledi budućnosti
DŽEN MORIS I
ALEKSANDAR BLUM 332

Od olovnog do zlatnog doba

ALEKSANDAR BLUM

SAO PAULO

Kafa i trgovina
ELIZABET DŽONSON 340

SIDNEJ

Od varoši udžerica do
globalnog velegrada
ELIZABET FARELI 344

TOKIO

Grad stalne promene
LESLI DAUNER 349

ŠANGAJ

Kineski supergrad
DŽON GITINGS 354

Katalog autora 359

Indeks 371

OD MESOPOTAMIJE DO MEGALOPOLISA

DŽON DŽULIJUS NORIČ

Jedan je od velikih paradoksa istorije to što se za varoši i gradove može reći da su rođeni iz poljoprivrede. Pre nego što je čovek naučio da obrađuje polja, bio je lovac; a prvi lovci su živeli nomadski – morali su stalno da se kreću i prate plen kud god ih on vodio. Čak i kad je plena bilo u obilju, nije imalo smisla da jedna lovačka porodica živi blizu druge. Poljoprivreda, s druge strane, iziskuje uređeno stanovanje u izdržljivijoj građevini i saradnju. S pojavom obrađivanja zemlje, oko 8000 godina pre n. e., rođena je i arhitektura; ljudi su sebi gradili kuće grupisane blizu zemlje koju su obrađivali. Zatim se postepeno vekovima, uz priliv većih zajednica, više ulagalo u gradnju pojedinačnih građevina te se u okviru naseobina javlja višestruka funkcionalnost: hramovi u kojima su prinošene žrtve bogovima, palata iz koje je vladajuća elita upravljala, skladišta gde su se skupljali poljoprivredni proizvodi, kupatila i otvoreni prostori gde su ljudi mogli da se okupljaju i osvežavaju posle rada, zidine radi odbrane. Potražnja za prestižnom robom stimulisala trgovinu i razmenu, mada će to verovatno zavisiti od blizine mora ili velike reke. Tako je od sela postala varoš, a od varoši – ako je dovoljno velika i značajna – na kraju postaje grad.

Najveći među tim gradovima čine temu ove knjige. U prvom delu bavimo se gradovima drevnog sveta, sve do

otprilike 100. godine nove ere. Od onih najstarijih – Uruka u Mesopotamiji, na primer, koji se može nazvati prvim pravim gradom na svetu, ili Mohendžo Dara u dolini Inda – relativno malo je ostalo nad zemljom. Možda su opstali neki fragmentarni tekstovi; inače za znanje o njima moramo se osloniti isključivo na arheološke ašove. Civilizacija starog Egipta, ovde predstavljena Memfisom i Tebom, najstarija je kultura o kojoj, zahvaljujući njenim preživelim spomenicima, freskama, rezbarijama i zapisima, možemo obrazovati određenu ideju u glavi. Od Atine i carskog Rima srećom takođe stoji još dovoljno toga – uz znatan korpus sjajne literature – što nam omogućava da razvijemo još jasniju sliku kako su ti gradovi izgledali i kakav su život njihovi stanovnici tamo vodili. Jerusalim je, po mom mišljenju, poseban slučaj. On nema velelepnu arhitekturu iz klasičnog perioda u rangu Grčke i Rima, ali njegov osnovni položaj u jevrejskoj i hrišćanskoj (i kasnije islamskoj) religiji i bogatstvo velike literature koju su one ostavile dao mu je – uprkos nesrećnoj istoriji – oreol kakav nema nijedan drugi grad na svetu.

Zatim prelazimo na gradove koji su doživeli najveći procvat u prvom milenijumu hrišćanske ere. Ovde možemo proširiti pogled na veći deo sveta. Dva naša velika grada – Tikal i Teotivakan – nalaze se u Centralnoj Americi. Još jedan je kineski: Čangan, prestonica zasenjujuće dinastije Tang. Bar četiri su islamska – superiornost arapsko-mavarske civilizacije s oštrim reljefom u onim vekovima koji su u severnoj Evropi, nimalo iznenađujuće, nazvani mračnim dobom. Hrišćanstvo je predstavljeno samo jednim gradom: Konstantinopoljem. On se na istorijskoj sceni javlja kasnije, kad ga je osnovao car Konstantin Veliki tek 330. godine n. e.; no od trenutka osnivanja postao je prestonica Rimskog

carstva i dominirao istočnim Sredozemljem gotovo hiljadu godina – sve do katastrofe od Četvrtog krstaškog rata 1204.

U srednjovekovnom razdoblju – koje, za svrhe ove knjige, traje od 1000. do 1500. – naša mreža je još šira. Ona se prostire na severu do Libeka i gradova Hanzeatskog saveza; na jugu do Kaira i Palerma, Benina i Timbuktua; na istoku do Krakova, Samarkanda i Angkora i na zapadu do još dva velika grada iz prekolumbovske Amerike, astečkog Tenočtitlana – kasnije zatrpanog pod današnjim Meksiko Sitijem – i Kuska, prestonice izuzetnog naroda Inka, na visini od preko tri hiljade metara. Te gradove je nemoguće međusobno porediti makar zbog velike udaljenosti – kako geografske tako i kulturne – koja se pruža među njima. Svet u srednjem veku izgledao je nezamislivo velik, a njegova glavnina je i dalje zaodenuta tajnom. Putovanja su bila spora, komunikacija na veliku daljinu gotovo nepostojeća, navigacija rudimentarna, budući da je geografska dužina još bila neproračunljiva. Van Evrope nekoliko gradova koji su na našem spisku nisu čak ni čuli jedan za drugi.

Sam kraj XV veka, međutim, označava iznenadan i spektakularan skok napred. Kristifor Kolumbo je 1492. otkrio – ili možda ponovo otkrio – Novi svet, a samo godinu ili dve kasnije Vasko da Gama otvoriće novi morski put od Evrope do Indije oko Rta dobre nade. Od tada je brod mogao biti ukrcan u Londonu ili nekoj od hanzeatskih luka i istovaren na krajnjem odredištu, u Bombaju ili na Ostrvima začina; više nije bilo potrebe da se dragoceni tovari izlažu opasnosti u Crvenom moru ili Persijskom zalivu punim gusara, ili čak da se povere klimavim karavanima kamila kojima bi možda trebalo tri-četiri godine da pređu stepe srednje Azije. Ako je to bilo loše po Sredozemlje, koje kao da je svedeno na nešto veći rukavac, još gore je bilo po Veneciju i druge

velike trgovačke luke Sredozemlja, već uzdrmane padom Konstantinopolja u ruke Turaka Osmanlija 1453. S druge strane Španija i Portugalija doživele su radost – posebno pošto je papa Aleksandar VI Bordžija Sporazumom u Tordesiljasu iscrtao mapu i podelio među njima novootkriveni južnoamerički kontinent.

Rani savremeni svet bio je shodno tome sasvim drugačiji svet od prethodnog. Horizonti su mu bili daleko širi, a veštine brodogradnje i navigacije mnogo razvijenije. Tako je njihov potencijal u poređenju s pređašnjim praktično bio bezgraničan. Nova carstva su se oblikovala. Vizantijsko je zamenilo Osmanlijsko; Beč je postao centar habzburške moći; Rusija se ujedinila a Petar Veliki, početkom XVIII veka, premestio glavni grad u Sankt Peterburg. Dalje na istoku javljale su se nove prestonice – Isfahan, Agra, Peking i Kjoto. Špansko carstvo u Novom svetu predstavljeno je Meksiko Sitijem, naslednikom astečkog Tenočtitlana. Predstavljeno je i duhovno carstvo papstva – ne baš uvek veoma duhovno, mora se reći – usredsređeno na veličanstvenu, iako ponekad čudovišnu pojavu, na renesansni Rim. Sad na spisak prvi put dospeva i London – kao i Edinburg, pozornica one zapanjujuće umetničke i kulturne eksplozije iz XVIII veka poznate kao škotsko prosvetiteljstvo.

Tako stižemo do doba modernog grada. Ono počinje – u svrhu ove knjige – oko 1800. godine, mada je sve gradove teško ograničiti u hronološke podele jer se razvijaju vekovima i prkose našim pokušajima da ih uredno složimo u odeljke. Dotad je industrijska revolucija bila u punom jeku i dovela do masovnih migracija sa sela u gradove kao i do megalopolisa. London i Pariz ovde se javljaju po drugi put pošto su i jedan i drugi pretrpeli dramatične promene: London sa ogromnim porastom stanovništva – uglavnom

omogućenim sanitetsko-zdravstvenim poboljšanjima – i Pariz s radikalnim preseccima Napoleona III i barona Osmanna. Severna Amerika – koja se ne pojavljuje sve do ovog trenutka – sad se pomalja naveliko: u Kanadi gledamo Montreal, u Sjedinjenim Državama Njujork i Vašington, Čikago i Los Angeles. Tu smo takođe svedoci zapanjujuće inovacije – oblakodera, koji svoje postojanje duguje izumu električnog lifta. Južno od Panamskog zemljouza bacićemo pogled na Buenos Ajres i Sao Paulo. Evropa – osim Londona i Pariza – predstavljena je Barselonom, Berlinom i Budimpeštom; Azija Nju Delhijem i Singapurom, Šangajem i Tokiom, a Australazija Sidnejom.

Izbor svih tih gradova, ne treba naglašavati, bio je izuzetno težak i spremni smo na primedbe: da li zaista tvrdimo da je Timbuktu značajniji od Toronta ili Meroe od Melburna? Odgovor je, naravno, u dve reči iz naslova: „kroz istoriju“. Timbuktu u XIII i XIV veku možda je bio malo poznat zapadnjačkom svetu, ali on je bio ključni grad tri uzastopna carstva pa, sagledan u tom svetlu, svakako zaslužuje svoje mesto u srednjovekovnom spektru.

Ova knjiga zaista se može smatrati radom iz istorije za one koji više vole da čitaju u tom svetlu; no ona govori i o umetnosti i arhitekturi, o razmeni i trgovini, o putovanju i istraživanju, o ekonomiji i planiranju. Iznad svega ona je o ljudima: kako rade i kako se zabavljaju, kako poštuju božanstva i kako su, kroz vekove, rešavali najveći od svih socijalnih problema – kako živeti zajedno u velikoj blizini, a opet u harmoniji i slozi.

DREVNI SVET

Dobro se sećam kad sam, možda pre pola veka, leteo nad Egiptom i čudio se kako zemlja poda mnom izgleda tačno kao njen prikaz na mapi. Tamo dole je tekao Nil, tanka linija vode oivičena širokim jarkozelenim trakama; a mimo tih traka ništa drugo do žuti pesak što se gubi na horizontu. Toga dana sam prvi put svesno shvatio kako, za ljude iz pustinjskih zemalja gde je kiša retkost, reke predstavljaju sve. U antičko doba one ne samo što su obezbeđivale vodu za navodnjavanje polja već su bile i glavni način komunikacije. Puteva gotovo i nije bilo, jedini efikasan metod transporta bio je vodeni, uz dodatnu prednost da može podneti ogromne težine koje drugačije ne bi bilo moguće pomeriti. Uruk – najstarija civilizacija opisana u ovoj knjizi – imao je kao podršku široku i veličanstvenu reku Eufkrat; upravo je voda, pre nego drugo bogatstvo prirodnih resursa, učinila život mogućim. Isto se može reći za Meroe i Mohendžo Daro, Ninivu i Vavilon, kao i velike egipatske gradove Memfis i Tebu. Bez Tigra, Eufrata i Nila svet rane antike bio bi zaista pusto mesto.

Jedine uspešne civilizacije bez velikih reka na koje bi se oslanjale bile su one koje su uživale u dovoljnim padavinama i bile smeštene blizu morske obale. Atina i Kartagina su očigledni primeri. Međutim, morem je znatno teže ploviti nego rekom, a pre 1500. pre n. e. bilo je malo brodova, ako ih je uopšte i bilo, umereno prilagođenih moru. (Ako možemo verovati Homeru, Odiseju je oko 1200. godine pre n. e. trebalo deset godina da iz Troje stigne na Itaku: svakako je to, čak i u njegovo vreme, rekord.) Stoga su gradovi na reci mogli da niknu mnogo pre onih na moru; kad je Atina rođena, Uruk je verovatno bio star tri hiljade godina.

Atina je pak bila mediteranski grad, pa za Atinjane, kao i za druge ljude nastanjene oko njegovih obala, Mediteran je – mnogo pre VI veka pre nove ere – postao manje prepreka a više most. Između Atinjana i Aleksandrijaca postojale su bliske veze, i nešto manje prijateljski odnosi između Rimljana i Kartaginjana za koje je napredna kolonija Kartahena u Španiji bila, u vreme Punskih ratova u III veku pre nove ere, gotovo jednako značajna kao i matični grad, a do nje je bilo lako doći morem. U Prvoj knjizi o carevima čitamo kako je Feničanin Hiram, kralj Tira, poslao Solomonu drvenu građu i vešte zanatlije za gradnju hrama. A posle Pompejevog osvajanja Palestine 63. godine pre nove ere, za Jerusalim je moglo da se kaže kako je deo rimskog – stoga i mediteranskog – sveta.

Od svih gradova u ovom delu, gradovi zaraćenih država Kine od V do III veka pre nove ere možda su i najneverovatniji, ne samo po veličini i organizaciji – bili su u to vreme verovatno najveći na svetu – već još iz jednog razloga. Obično vidimo mir kao jedan od osnovnih uslova da bi grad napredovao, a ovde je rat obezbeđivao potreban podsticaj. Još jedan grad zasnovan na vojnoj moći kameno je utvrđenje koje su Hetiti izgradili u Hatuši.

Šta, osim starine, svi ti narodi imaju zajedničko? Možda sasvim malo, osim toga da je u njihovo vreme svet bio mlad. O najstarijima od njih nema pisanih tragova; oni ništa nisu prihvatili zdravo za gotovo; morali su sve sami da otkrivaju. U poljoprivredu su se razumeli do izvesne mere, bili su očarani i astronomijom koja im je pomagala u prvim probnim naporima da plove. Pošto potiču iz bronzanog doba, svi osim onih najranijih doživeli su spor, ali presudno značajan prelazak u gvozdeno doba. Međutim svi oni, bez izuzetka, mogu se ponositi jednim: stvorili su grad. U ono vreme to nije bio mali poduhvat.

URUK

Prvi grad na svetu

MARGARET VAN ES

*Idi po zidinama Uruka, jako utvrđenog grada!
Gledaj kako je snažno utemeljen,
kako je visoko nasut breg hrama.
Pogledaj silne građevine, sagrađene su od opeka,
a sve su te opeke ispečene!
Sedam mudrih majstora, mojih savetnika,
predložili su mi planove.
Neka ti pripadne zemljište na području grada,
i vrt i odaja za žene neka ti pripadnu!
U Uruku treba da sagradiš svoju kuću!*

EP O GILGAMEŠU, III MILENIJUM PRE NOVE ERE

U početku III milenijuma pre nove ere Uruk je bio napredan grad s nekih trideset do pedeset hiljada stanovnika, a stajao je na severnoj obali reke Eufrat u delti s Tigrom, oko trista kilometara južno od modernog Bagdada. Zauzimao je prostor od 5,3 kvadratna kilometra unutar velikih gradskih zidina, bio je najveća metropola svog vremena i održavao je političke i trgovačke odnose s drugim narodima i gradovima, kako blizu tako i daleko. Njegova sjajno organizovana gradska administracija i njegova dostignuća u monumentalnoj arhitekturi bili su nadaleko poznati, a ovekovečeni su u nekoliko epova, prevashodno u onom o Gilgamešu, što je jedan od najranijih književnih radova.

Iako je kralj Uruka Gilgameš možda bio istorijski vladar iz XXVII–XXVI veka pre nove ere, herojska dela o kojima se priča u epu odražavaju događaje i iz ranijeg razdoblja i ukazuju da je u njegovo vreme kraljevstvo steklo upadljivo visok stepen napretka. Uruk u Gilgamešovo doba već je mogao da se osvrne na oko hiljadu petsto godina istorije, a za to vreme se uspešno prilagodio surovim uslovima južne Mesopotamije. Iako su postojale i starije stalne naseobine u drugim krajevima te oblasti, ravno, aluvijalno i često močvarno zemljište između Eufrata i Tigra nastanjeno je tek od VI milenijuma pre nove ere; klima je bila pretopla a vode reka što su plavile ravnu zemlju preteške da se ukrote.

Bezbedan život u toj teškoj oblasti zavisio je od visoko razvijenog sistema kontrole. Takav sistem iziskuje sporazume, prvo sa susednim a zatim i s udaljenijim naseobinama, a kako se uključivalo sve više sela i polja, ti sporazumi su zahtevali specijalizovane pregovarače. Arheološki dokazi pokazuju da je 3500. godine pre nove ere Uruk postao veliki urbani centar s efikasnom administracijom, organizovanom religijom i upečatljivom javnom arhitekturom – a sve su to oznake pravog grada. Bilo je tamo zemljoradnika da obezbede zalihe hrane, zanatlija što su masovno proizvodili odeću, grnčariju i alat, kao i umetnika što su stvarali lepa dela za ukrašavanje grada.

Južna Mesopotamija ima malo prirodnih resursa i stoga je razvila znatnu trgovinu – drvnom građom i metalom planina Taurus, Zagros i Libanskog gorja, kao i poludragim kamenjem i lapis lazulijem iz dalekog Avganistana. Kako je društvena hijerarhija postajala sve složenija, broj zanimanja je rastao: administratorima i vojnicima dodati su sveštenici, naučnici i astronomi koji su posmatrali prirodni svet. Zatim se, oko 3200. godine pre nove ere, pojavio najstariji oblik pisma koje je prvobitno stvoreno zarad administracije.

U ranim danima Uruka njegove javne građevine, dignute na veštačka brda, ostavljale su snažan utisak samom veličinom i sjajnim ukrasima. Vidljive izdaleka, posmatračima su nesumnjivo odavale utisak o bogatstvu i moći grada. No onda je, oko 3000. godine pre n. e., čitav centar preoblikovan potpuno novim planom. U njegovom središtu, na terasi, stajao je samo jedan hram, posvećen Ištar, boginji ljubavi i rata. Njega su okruživale manje, skromnije zgrade s prostranim dvorištima koje su predate hramovnoj upravi.

Kako je grad napredovao, površina mu je stalno rasla pa je konačno, verovatno u Gilgamešovo vreme, grad bio opasan čuvenim zidom dugačkim 8,7 kilometara i utvrđenim s devetsto podupirača. Konstrukcija zida je zahtevala da se kanališu reke koje grad obezbeđuju vodom, te je mreža širokih i manjih kanala olakšavala kretanje saobraćaja oko grada i u njemu. Opseg i složenost tih monumentalnih radova obezbedili su Uruku slavu sledećih 2.500 godina.

Urbano jezgro ostalo je nastanjeno sve do IV veka nove ere, a Uruk je zadržao izvestan značaj i kao grad i kao religijski centar, ali nikad nije povratio nekadašnju političku moć. Njegove ruševine sad leže zabačene u iračkoj pustinji.

MOHENDŽO DARO

Misterije indijske civilizacije

ROBIN KANINGAM

*Retko je dato arheolozima, kao Šlimanu u Tirinu i
Mikeni ili Stajnu u pustinjama Turkmenije, da otkriju
svetu ostatke davno zaboravljene civilizacije.
Ipak smo danas očigledno na rubu takvog
revolucionarnog otkrića u dolini Inda.*

SER DŽON MARŠAL, 1924.

U drugom veku naše ere, gradeći manastir pored Inda, budistički poklonici su koristili opeku ranijih građevina koje su našli na tom mestu. Ruševine manastira, u današnjem Pakistanu, ležale su napuštene četiri veka, a postale su poznate kao Mohendžo Daro ili „Humka Mrtvih“. Kad je R. D. Banerdži, prvi arheolog koji je radio na tom lokalitetu, 1921. počeo s iskopavanjem, verovao je da su sve humke starovekovne, ali odmah je shvatio da pečati nose pismo koje se ne može dešifrovati, a kakvo je ranije otkriveno u Harapi. Britanski arheolog ser Džon Maršal ubrzo je rešio pitanje kad je objavio da sličnosti ta dva lokaliteta udaljena jedan od drugog četiristo kilometara potvrđuju prisustvo dotad nepoznate civilizacije bronzanog doba u dolini Inda.

Mohendžo Daro je najbolje sačuvan grad te civilizacije – koja se između 2500. i 1900. godine pre nove ere širila na prostoru od preko pola miliona kvadratnih kilometara – a

uz to i najveći jer je pokrivao dvesta hektara, od čega je samo mali deo istražen. Lokalitet je naseljen oko 3500. pre nove ere kad su se brdski zemljoradnici i pastiri nastanili u plavnoj dolini reke, no taj nivo je sad metrima ispod gornje granice zasićenja podzemnim vodama. Mohendžo Daro bronzanog doba pokrio je prethodno naselje. Grad je unapred planiran i premda su danas izloženi samo ostaci poslednjih faza njegove šestovekovne istorije, ulice još odražavaju taj prvi projekat. Cela zajednica je radila otprilike četiri miliona radnih dana da bi grad bio uobličen time što su podignute dve ogromne platforme od blata učvršćene oplatom od nepečene opeke.

Veća platforma, Donji grad, izdvojena je mrežom širokih ulica u gradske blokove od kojih je svaki imao pristup bunarima. Bočne ulice i prolazi omogućavali su ulaz u kuće s dvorištem. Mali broj tih imanja, uglavnom izuzetno pravilnih, bio je veći od prosečnih i možda nije ni bio u funkciji stanovanja. U jednom bloku jednostavnih konstrukcija možda su bili smešteni robovi ili odbačeni. Naznake ukazuju na to da je većina domaćinstava učestvovala u proizvodnji predmeta od školjaka, kamena, keramike ili metala. Dalja sjedinjujuća karakteristika je rasprostranjen pristup platformama za kupanje koje su se praznile kroz mrežu odvoda u uličicama te kroz filtere sve do glavnih ulica. Ovo je velika investicija s obzirom na to da su kupatila imala ritualnu ulogu, a osim vode iz njih u sistem se slivalo vrlo malo kiše godišnje.

Dok Donji grad karakteriše uniformnost, njegov zapadni sused, citadela, odskače svojim jedinstvenim spomenicima. Najizuzetnija građevina je Veliko kupatilo, bazen od dvanaest sa sedam metara zaptiven opekrom polaganom u bitumen i okružen dvorištem s kolonadom. Uski ulazi iz manjih ulica ukazuju na to da je pristup kupatilu bio ograničen. Drugi

spomenik, zapadno od Velikog kupatila, sastoji se od redova podijuma od nepečene opeke. Prvo se smatralo da je to hipokaust za grejanje ispod poda, ali ga je arheolog ser Mortimer Viler kasnije interpretirao kao državnu žitnicu; analogija sa sličnom konstrukcijom na lokalitetu Lotal (u Indiji) ukazuje na to da je građevina zaista imala funkciju skladištenja. Na južnom delu uzvišenja je sala od devetsto kvadratnih metara, sačinjena od četiri reda od po pet pravougaonih stubova od opeke. Taj prostor je najveći trajno pokriven prostor u gradu. I pored ovih veličanstvenih spomenika, nedostatak građevina koje bi podsećale na palate, hramove ili kraljevske grobnice zbunjuje jer nagoveštava da se kruta uniformisanost te civilizacije vodila manje otvorenim hijerarhijskim vrednostima nego kod mesopotamskih suseda.

Od otkrića Mohenžo Dara naučnici pokušavaju da utvrde zbog čega je grad postao ruševina gotovo pre četiri hiljade godina. Po jednoj teoriji za to su krivi osvajači izvan te oblasti, dok druga ukazuje na prirodnu katastrofu. Ipak je moguće da je kraj stizao postepeno, kako su se stanovnici povlačili na selo zbog toga što je reka promenila tok dalje od grada, pa je godišnje plavljenje na koje su se zemljoradnici oslanjali postalo nepredvidljivo. Mohendžo Daro je jedinstven eksperiment urbanog planiranja a tek pošto prođe još hiljadu godina u toj oblasti će se ponovo uspostaviti gradske zajednice – mada nikada više tako strogo organizovane.

MEMFIS

Ravnoteža dve zemlje

IJAN ŠO

*Kada je ovaj prvi kralj Min nasipima osigurao zemlju,
sagradio je na njoj onaj grad koji se sada zove Memfis.*

HERODOT, V VEK PRE NOVE ERE

Memfis je grad neobično zasenjen svojim grobljima. Velika piramida u Gizi, Stepenasta piramida u Sakari, katakombe Nekropole svetih životinja i Serapeum bolje su očuvani i poznatiji od ulica, kuća, hramova, palata i pijaca grada Memfisa. A ipak je to bila prestonica i državna žila kucavica Egipta skoro tri i po hiljade godina, od početka faraonskog razdoblja (oko 3000. godine pre n. e.) do arapskog osvajanja (641. n. e.), a tek ju je kasnije zamenio sam Kairo (str. 120). Kao mnogi drugi drevni egipatski gradići i gradovi, niti je opstao tako dobro kao groblja, niti je uživao isti nivo pažnje arheologa. Danas lokalitet Memfisa kao celine pokriva četiri kvadratna kilometra, ali stambeni krajevi su uglavnom ili uništeni ili zakopani pod savremenim selima kao što su Mit Rahina i Badrašin.

Smeštaj grada u vrhu delte dobar je za kontrolu i ove doline i doline Nila, pa je ponekad nazivan „ravnotežom dve zemlje“. Najstarije zabeleženo ime grada je Indeb Hedž, što znači „bele zidine“ ili „bela tvrđava“, verovatno zbog zaslepljujućeg izgleda utvrđene palate jednog od prvih kraljeva.